

STANISŁAW MĘDALA

NOWA HIPOTEZA NA TEMAT POCHODZENIA PISM ZNAD MORZA MARTWEGO

Treść: Wstęp; I. Słabe punkty hipotezy o esseńskim pochodzeniu pism znad Morza Martwego; II. Przesłanki naprowadzające na identyfikację zwojów znad Morza Martwego z biblioteką świątynną; III. Ocena hipotezy Golba; 1. Esseński charakter osiedla w Chirbet Qumran; 2. Zróżnicowanie pism z grot nad Morzem Martwym; 3. Zwój miedziany (3Q15); 4. Obóz esseński w Jerozolimie; 5. Biblioteka esseńska znad Morza Martwego a Jerozolima; Podsumowanie.

WSTĘP

Wkrótce po odkryciu pierwszych zwojów hebrajskich nad Morzem Martwym w 1947 r. (1QS, 1QH, 1QM, 1QpHab, 1QGen Ap i 1QIz^{a, b}) uczone żydowski E. L. S u k e n i k wysunął hipotezę, że pochodzą one od esseńczyków.¹ Hipotezę tę rozpowszechnił w języku angielskim amerykański publicysta E. Wilson,² a w języku francuskim profesor języków semickich na Sorbonie A. Dupont-Sommer.³ Następnie zidentyfikowano mieszkańców osiedla w Chirbet Qumran z esseńczykami i przypisywano im kolejno odkrywane teksty w grotach nad Morzem Martwym i w Masadzie. Jako nieuzasadnione uznał świat naukowy hipotezę pochodzenia manuskryptów z grot qumrańskich z czasów średniowiecznych,⁴ albo z pierwszych wieków chrześcijaństwa od judeochrześcijańskiej sekty ebionitów,⁵ od zelotów,⁶ od faryzeuszów,⁷ od saduceuszów,⁸ czy

¹ Megillot genuzot, Jerusalem 1948, s. 16.

² Odkrycia nad Morzem Martwym, z ang. przeł. T. Świąćka, Warszawa 1963.

³ Aperçus préliminaires sur les manuscrits de la Mer Morte, Paris 1950; Les écrits esséniens découverts près de la Mer Morte, Paris 1959.

⁴ S. Zeitlin, *The Zadokite Fragments*, Philadelphia 1952.

⁵ J. L. Teicher, *The Dead Sea Scrolls. Documents of the Jewish Christian Ebionites*, JJS 2 (1950—51), s. 67—69; tenże, *The Damascus Fragments and the Origin of the Jewish Christian Sect*, JJS 2 (1950—51), s. 115—143; tenże, *The Teaching of the Pre-Pauline Church in the Dead Sea Scrolls*, JJS 3 (1952), s. 11—118. 139—150; 4 (1953), s. 1—18. 49—58. 93—103. 139—153.

wreszcie od czwartej sekty żydowskiej nazwanej sadokitami.⁹ Ogólnie przyjętą aktualnie hipotezę o esseńskim pochodzeniu pism znad Morza Martwego zakwestionował jednak ostatnio profesor Instytutu Orientalistycznego w Chicago Norman Golb, najpierw w 1980 r. na forum The American Philosophical Society,¹⁰ następnie w dwóch referatach wygłoszonych w Instytucie Orientalistycznym w Chicago (2 marca 1983 r. i w Muzeum Rockefellera w Jerozolimie (12 listopada 1984 r.), a wreszcie w artykule pod tytułem *Kto ukrył pisma nad Morzem Martwym* opublikowanym na łamach tak poważnego czasopisma, jaki jest „The Biblical Archaeologist”.¹¹ Według Golba rękopisy znad Morza Martwego stanowią pozostałość biblioteki świątynnej z Jerozolimy ukrytej w czasie wojny żydowskiej z Rzymianami w latach 66—70. Swoją hipotezę wybitny znawca judaizmu średniowiecznego z Instytutu Orientalistycznego w Chicago opiera na zauważeniu słabych punktów w interpretacji odkryć w Qumran oraz na wyeksponowaniu przesłanek naprowadzających na inne wyjaśnienie obecności tak dużej ilości pism o charakterze literackim nad Morzem Martwym. Według Golba pochodzenie pism z grot nad Morzem Martwym należy wyjaśniać kompleksowo, w łączności z odkryciami w Masadzie, w Wadi Murabba'at oraz z dawniejszymi odkryciami pism hebrajskich i greckich w okolicach Jerycha, a także trzeba zweryfikować charakter osiedla w Chirbet Qumran.

I. SŁABE PUNKTY HIPOTEZY O ESSEŃSKIM POCHODZENIU PISM ZNAD MORZA MARTWEGO

W przekonaniu Golba sama kolejność odkryć w latach 1947—1956 nad Morzem Martwym oraz atmosfera sensacji towarzysząca tym odkryciom wpłynęła na niewłaściwą ich interpre-

⁹ C. Roth, *The Historical Background of the Dead Sea Scrolls*, Oxford 1958; G. R. Driver, *The Judaean Scrolls*, Oxford 1965.

⁷ C. Rabin, *Qumran Studies*, Oxford 1957.

⁸ R. North, *The Qumran Sadducees*, CBQ 17 (1955), s. 164—188.

⁹ H. H. Rowley, *The Zadokite Fragments and the Dead Sea Scrolls*, Oxford 1952; E. Dąbrowski, *Odkrycia w Qumran nad Morzem Martwym a Nowy Testament*, Poznań 1960, s. 46—71.

¹⁰ *The Problem of Origin and Identification of the Dead Sea Scrolls*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 124 (1980), s. 1—24. Już wcześniej N. Golb starał się ukazać związki między pismami z Qumran a mandejszczykami i późniejszymi karaitami w artykule pt. *The Qumran Conventaners and the Later Jewish Sects*, „Journal of Religion” 41 (1961), s. 38—50.

¹¹ *Who Hid the Dead Sea Scrolls?* BA 48 (1956), s. 68—82.

tację. Hipoteza o esseńskim pochodzeniu pism z Qumran została bowiem wysunięta zaraz po opublikowaniu pierwszych zwojów z groty pierwszej, które mają związek z esseńczykami. Za punkt wyjścia w identyfikacji brano pod uwagę wiadomość o esseńczykach nad Morzem Martwym przekazaną przez Pliniusza Starszego¹² oraz relacje innych starożytnych autorów na temat wierzeń i praktyk religijnych u esseńczyków.¹³ Dalszym krokiem w umacnianiu się hipotezy o esseńskim pochodzeniu zwojów znad Morza Martwego było entuzjastyczne podkreślanie głębszych związków chrześcijaństwa z essenizmem w przeciwstawieniu do tzw. judaizmu oficjalnego, znanego z pism rabinistycznych. Kolejne znaleziska archeologiczne interpretowano zatem w świetle postawionej hipotezy roboczej, usuwając w cień wszelkie wątpliwości i słabe punkty podważające słuszność tej hipotezy. Decydującym momentem dla przyjęcia esseńskiego pochodzenia pism z grot nad Morzem Martwym były wykopaliska archeologiczne w Chirbet Qumran w latach 1951—1956 pod kierunkiem R. de Vaux. Wykopaliska ujawniły, że w Chirbet Qumran znajdowały się zróżnicowane architektonicznie budowle: magazyny zbożowe, stajnie, zbiorniki wodne, a zwłaszcza pozostałość systemu obronnego, w którym ważne miejsce zajmowała wieża obserwacyjna. Zanim przystąpiono do badań archeologicznych w Chirbet Qumran, zdaniem Golba istniało przekonanie, że znajdujące się na północno-zachodnim wybrzeżu Morza Martwego ruiny stanowią pozostałość twierdzy judzkiej. Ale pod wpływem wiadomości ze zwojów odkrytych w grotach qumrańskich oraz sugestii R. de Vaux budowlę uznano za pozostałość osiedla esseńczyków, mimo iż została ona zburzona przez wojska rzymskie w 68 r. po Chr. widocznie jako miejsce oporu żydowskiego. Co więcej, odkrywane w grotach zwoje uznano za pochodzące z osiedla w Chirbet Qumran. Podstawą tej identyfikacji było znalezienie trzech kałamarzy i dwóch stołów, które pochodziły z zawalonego piętra. Chociaż w ruinach

¹² *Naturalis historia* 5, 17. Pliniusz dokładnie wskazuje miejsce geograficzne pobytu esseńczyków: „Ab occidente litora Esseni fugiunt usque qua nocent... infra hos Engadda oppidum fuit”.

¹³ Zwłaszcza Filona z Aleksandrii (*Quod omnis probus liber sit*, 72—91 i *De vita contemplativa*, 1—90) i Józefa Flawiusza (BJ 2, 8, 2—13; Ant. 13,5,9; 15,10,4—5; 18,1,5). Starożytne przekazy o esseńczykach zebrał A. Adam, *Antike Berichte über die Essener*, Berlin 1961. Studia dotyczące przekazów Józefa Flawiusza o esseńczykach referuje L. H. Feldman, *Josephus and Modern Scholarship* (1937—1980), Berlin 1984, s. 580—651.

nie znaleziono żadnego rękopisu ani też skrawka materiału piśmienniczego, to jednak archeologowie utrzymywali, że na piętrze znajdowało się skryptorium, gdzie mnisi qumrańscy pisali rękopisy, które później złożyli w grotach znajdujących się powyżej osiedla. Natomiast zbiorniki z wodą uznano, przynajmniej po części, za baseny rytualne.

Drugim punktem w historii odkryć nad Morzem Martwym budzącym wątpliwości co do słuszności hipotezy o esseńskim pochodzeniu odkrytych pism jest różnorodność i duża ilość rękopisów. W jedenastu grotach odkryto jedenaście pełnych zwojów i tysiące fragmentów z kilkuset dzieł literackich, którymi są księgi biblijne Starego Testamentu, apokryfy Starego Testamentu i parafrazy ksiąg świętych, wizje apokaliptyczne, dzieła liturgiczne, teksty sapiencjalne, wyjaśnienia praw Mojżeszowych i horoskopy. Według Golba odkryte w grotach nad Morzem Martwym pozostałości z kilku tysięcy ksiąg reprezentujących różne gatunki literackie i zróżnicowane poglądy religijne nie sprzyjają hipotezie o ich esseńskim pochodzeniu.

II. PRZESŁANKI NAPROWADZAJĄCE NA IDENTYFIKACJE ZWOJÓW ZNAD MORZA MARTWEGO Z BIBLIOTEKĄ ŚWIATYNNĄ

Pierwszą przesłanką skłaniającą do rewizji hipotezy o esseńskim pochodzeniu pism z Qumran stanowi, według Golba, charakter odkrytych pism w porównaniu z charakterem pism znalezionych w Wadi Murabba'at i w Nahal Hever, na południe od Qumran. W grotach Wadi Murabba'at odkryto w latach 1951—1952 fragmenty papirusów i pergaminów oraz resztki rękodzielnictwa z czasów drugiego powstania żydowskiego (132—135 r.). Wśród pism, oprócz kilku fragmentów tekstów biblijnych i innych dzieł literackich, większość stanowią dokumenty handlowe, kontrakty i listy, między innymi dwa listy Bar Kochby. Jeszcze więcej dokumentów prywatnych z czasów Bar Kochby znaleziono w latach 1960—1961 w jarach i grotach między En-Geddi a Masadą, zwłaszcza w Nahal Hever. W odróżnieniu od pism qumrańskich, dokumenty z Murabba'at i innych miejscowości Pustyni Judzkiej zawierają dane historyczne o konkretnych osobach i miejscowościach. Są to przeważnie autografy, o pierwszorzędnej wartości historycznej. Tymczasem teksty z Qumran, poza jednym wyjątkiem (1Q15), stanowią kopie pism literackich sporządzone przez fachowych skrybów. Natomiast brak wśród nich dokumentów historycznych. Pisma qumrańskie zawierają bowiem niewiele

elementów o wartości historycznej, gdyż wiadomości historyczne mają charakter aluzji do wydarzeń ujętych w symbole biblijne i apokaliptyczne. Gdyby pisma znad Morza Martwego pochodziły z osiedla w Chirbet Qumran, to powinny zawierać jakieś wiadomości osobiste, kontrakty prawne, handlowe, a gdy przygotowywano ukrywanie ksiąg w grotach, powinny znajdować się jakieś wiadomości o zbliżaniu się wojsk rzymskich itp. Również ujęcia doktrynalne w pismach qumrańskich nie wskazują jednoznacznie na esseńczyków, co zresztą wielokrotnie zaznaczano.¹⁴ Tak np. według Pliniusza najbardziej rzucającym się w oczy elementem w życiu esseńczyków był celibat. Tymczasem żaden z utworów qumrańskich ani nie eksponuje ani nawet nie wzmiankuje o celibacie. Innym wskaźnikiem na pochodzenie pism z Qumran od różnych ugrupowań religijnych, a nie tylko od esseńczyków, ma być różnorodność idei religijnych, której nie da się wyjaśnić — zdaniem Golba — jedynie wewnętrznym rozwojem sekty esseńskiej.

Drugą przesłanką do rewizji przyjętej powszechnie hipotezy powinna być, według Golba, gruntowna weryfikacja badań archeologicznych w Chirbet Qumran. Sądzi on, że mieszkańcami osiedla nad Morzem Martwym nie byli wcale celibatariusze żyjący wśród palm z przekazu Pliniusza czy też pacyfisci nie noszący żadnej broni z przekazu Filona, ale załoga militarna, która potrafiła stawiać silny opór wojskom rzymskim w 68 r. Nowsze badania systemu obronnego Jerozolimy wskazują, że osiedle w Qumran należało do piątego okręgu twierdz Pustyni Judzkiej broniących dostępu do Jerozolimy.¹⁵ Osiedle było połączone drogą strategiczną z Jerozolimą, a nie miejscem szukających izolacji na pustyni mnichów esseńskich.¹⁶ Baseny służyły za zbiorniki na wodę na czas oblężenia twierdzy. Ze starożytnych przekazów nie wynika, by esseńczycy brali czynny udział w walkach przeciw Rzymianom. Józef Flawiusz wspomina tylko o jednym esseńczyku biorącym udział w wojnie przeciw Rzymianom, i to poza Judeą (Bj 2,20,4).

Trzecią przesłankę naprowadzającą na identyfikację pism znad Morza Martwego z biblioteką świątynną w Jerozolimie

¹⁴ Por. np. E. Dąbrowski, *Odkrycia nad Morzem Martwym po dziesięciu latach*, RBL 10 (1957) s. 350—381; J. Łach w rec. A. Dupont-Sommer, *Observations sur le Manuel de Discipline decouvert pres de la Mer Morte*, Paris 1951, RBL 10 (1957) s. 468—473.

¹⁵ Por. M. Har-El, *Jerusalem and Judea: Roads and Fortifications*, BA 44 (1981), s. 8—19.

¹⁶ Golb powołuje się na M. Har-El, *The Route of Salt, Sugar and Balsam Caravans in the Judean Desert*, GeoJournal 2,6 (1978), s. 549—556.

stanowi odkrycie tego samego rodzaju pism w Masadzie położonej na skale około 50 km na południe od Chirbet Qumran. W czasie wykopalisk archeologicznych w 1965 r. Y. Yadin stwierdził, że w Masadzie znajdował się punkt oporu zelotów i innych mieszkańców Jeruzolimy przeciw Rzymianom w ostatnich latach wojny żydowskiej (70—73 r.). W ruinach znaleziono fragmenty zwojów z czasów powstania, które zawierają teksty biblijne (Rdz, Kpł, Pwt, Ez, Ps i Syr), fragment apokryficznej Księgi Jubileuszów, a zwłaszcza mistycznego dzieła pt. *Pieśń Ofiar Sobotnich*, odkrytego również w Qumran (4QSirŠabb). Dawne przekazy mówią, że podobne pisma znajdowały się także w grotach w pobliżu Jerycha.¹⁷ Według Euzebiusza z Cezarei Orygenes posługiwał się greckim przekładem Starego Testamentu znalezionym wraz z innymi greckimi i hebrajskimi księgami w dzbanie koło Jerycha. Około 800 roku nestoriański patriarcha Tymoteusz I pisze o znalezieniu ksiąg Biblii i innych pism hebrajskich niedaleko Jerycha. Przypisywanie wszystkich tych pism esseńczykom, którzy stanowili niewielki procent mieszkańców Palestyny (według Józefa Flawiusza liczyli około 4 tysiące osób rozproszonych po całej Palestynie), z pominięciem innych ugrupowań, jest przynajmniej dziwne. Dlatego obecność tego samego rodzaju pism znalezionych w Masadzie, koło Jerycha i w Qumran należy, zdaniem Golba, łączyć z duchową stolicą judaizmu sprzed 70 r., jaką była Jeruzolima.

Wreszcie koronnym dowodem na pochodzenie pism znad Morza Martwego z Jeruzolimy ma być, według Golba, zwój miedziany (3Q15). Golb uważa, że jest to jedyny oryginalny dokument historyczny z Qumran, autograf pisany w pośpiechu przez kilku autorów. Zwój miedziany zawiera wykaz skarbów ukrytych w 64 miejscach. Na końcu zwoju znajduje się wskazówka, gdzie została ukryta kopia tego dokumentu. Charakterystycznym elementem dokumentu jest w ośmiu miejscach wzmianka o ukryciu ksiąg obok srebra i drogocennych przedmiotów. Jako miejsca ukrycia skarbów dokument wskazuje doliny i grotty ciągnące się od Jeruzolimy w stronę Morza Martwego, na południe w stronę Pustyni Judzkiej i na wschód

¹⁷ Autor powołuje się na G. R. Driver, *The Hebrew Scrolls from the Neighbourhood of Jericho and the Dead Sea*, London 1951. Por. także E. Dąbrowski, *W trzy lata po odkryciu manuskryptów hebrajskich*, w: tenże, *Studia Biblijne*, Warszawa 1951, s. 35—82 zvl. s. 42—44); J. T. Milik, *Dziesięć lat odkryć na Pustyni Judzkiej*, Warszawa 1968, s. 17, przypis 1.

w stronę Jerycha. Świat naukowy na ogół odrzucił jednak autentyczność zwoju miedzianego. Oficjalne stanowisko gumranistów wyraził J. T. Milik, któremu powierzono publikację tekstu.¹⁸ Według Milika zwój zawiera fantastyczną listę legendarnych skarbów, które miałyby być ukryte w różnych miejscach Ziemi Świętej, gdyż ilość wymienionego tam złota i srebra przekracza możliwości osób prywatnych czy małych zrzesseń. Utrzymuje on, że dokument ten nie ma nic wspólnego z gminą qumrańską i został napisany około 100 r. po Chr. Tymczasem Golb, powołując się na rozprawę doktorską przedstawioną w 1985 r. na Uniwersytecie w Chicago przez Dawida Wilmota na temat zwoju miedzianego sądzi, że zawiera on spis skarbów świątyni jerozolimskiej ukrytych w czasie wojny żydowskiej. Wskazuje on, że okoliczności ukrywania skarbów są podane przez Józefa Flawiusza, który opisuje przygotowania mieszkańców Jerozolimy na oblężenie miasta przez Rzymian. Po wkroczeniu do Jerozolimy uciekinierów z Galilei pod wodzą Jana z Giskali zaczęto przygotowywać się do walki z Rzymianami. Ale starszyzna żydowska nie podzielała optymizmu postąpców i zaczęła ukrywać cenne rzeczy przez powstańcami i Rzymianami. Miało to miejsce w roku 68 przed oblężeniem miasta przez Rzymian. Brak kontraktów handlowych i dokumentów prawnych wśród ukrytych zwójów w grotach qumrańskich, oprócz zwoju miedzianego, Golb wyjaśnia faktem, że archiwum jerozolimskie zostało spalone przez frakcję zelotów wcześniej, mianowicie w 66 r. Natomiast powiązanie zwójów z osiedlem w Qumran, w opinii Golba, ma charakter wtórny. Załoga z Qumran mogła pomagać mieszkańcom Jerozolimy przy ukrywaniu biblioteki świątynnej i dostarczać naczyń glinianych na zwoje.

W końcu Golb wyjaśnia, w jaki sposób kolejność odkryć wpłynęła na powszechne przyjęcie hipotezy o esseńskim pochodzeniu pism znad Morza Martwego. Gdyby odkrycia rozpoczęły się od Masady, to odkryte tam pisma łączono by z działalnością pisarzy jerozolimskich w świątyni przed 70 r. Odkrycie pism hebrajskich na Pustyni Judzkiej z czasów Bar Kochby dałoby wyjaśnienie dotyczące zasięgu języka hebrajskiego w społeczeństwie judzkim. Gdyby na tym tle odkryto pozostałości z kilkuset dzieł w grocie 4 z Qumran, szukano by wyjaśnienia łączności tych pism z Jerozolimą. Brak dokumen-

¹⁸ DJD 3, Oxford 1962, s. 199—302; *Le Rouleau de cuivre de Qumrân* (3Q15). Traduction et commentaire topographique, RB 66 (1959), s. 321—357.

tów prywatnych pozwoliłaby wyjaśnić notatka Józefa Flawiusza (BJ 2,17,6) o spaleniu archiwum jerozolimskiego, a ostateczny klucz do tak masowego ukrywania ksiąg dałby zwój miedziany z groty trzeciej. Gdyby pisma z groty pierwszej zostały odkryte na końcu, wówczas zawarte tam idee eseneńskie dałoby się wyjaśnić we właściwych wymiarach, widząc eseneńczyków w kontekście działalności innych ugrupowań żydowskich przed 70 r. Ale ponieważ odkrycia nad Morzem Martwym szły w odwrotnym kierunku, dlatego hipoteza o eseneńskim pochodzeniu pism i osiedla z Qumran wytyczyła zniwelujące tory uczonej, którzy wszystkie odkrywane dokumenty sprzed 70 r. przypisują mechanicznie jednej sekcji i nie potrafią zachować odpowiedniego dystansu wobec tych dokumentów. Tymczasem, według Golba, znalezione w Qumran i Masadzie dokumenty nie pochodzą z jednego kręgu sekciarskiego, lecz po prostu od Żydów palestyńskich sprzed 70 r. po Chr., wskazując na różnorodność wierzeń i praktyk. Pisma te zostały ocalone przez mieszkańców Jerozolimy przed zniszczeniem, w okresie poprzedzającym oblężenie Jerozolimy przez Rzymian, kiedy wynoszono je na Pustynię Judzką i tam przy pomocy miejscowej ludności ukryto na długie wieki. Zachowane dokumenty świadczą więc o aktywności duchowej w środowisku żydowskim przed 70 r., o podziałach doktrynalnych w religii żydowskiej i o roli apokaliptyki w tym okresie. Klasyfikacja tych nurtów, w oparciu o odnalezione pisma, nie powinna mieć charakteru wciskania ich w jeden sekciarski kierunek, lecz na podstawie analizy ich treści powinno się dostrzegać różne tendencje duchowe w judaizmie międzytestamentalnym. Ustawienie badań znalezionych pism nie jako wyrazu judaizmu sekciarskiego, lecz jako judaizmu jako takiego sprzed 70 r. jeszcze lepiej, według Golba, rzuci nowe światło na wpływ ówczesnych wierzeń i praktyk na rodzący się judaizm rabinistyczny i na wczesne formy chrześcijaństwa palestyńskiego.

III. OCENA HIPOTEZY GOLBA

Na razie hipoteza Golba nie znalazła szerszego oddźwięku w świecie naukowym. Bezpośrednio odniósł się do niej qumranista radziecki I. D. Amusin.¹⁹ Po streszczeniu wywodów Golba z 1980 r., daje on krótką ocenę z której wynika, że nie został przekonany argumentacją autora, ale sądzi, iż „prawda

¹⁹ *Kumranskaja obščina*, Moskwa 1983, s. 266, przypis 66.

naukowa wygra na wszechstronnej i szczegółowej dyskusji tej pracy”.

Czekając na wyświetlenie „prawdy naukowej”, którą mogą dać dopiero szczegółowe analizy wszystkich pism znad Morza Martwego, a wiele z nich jeszcze nie zostało opublikowanych, nadto głębsze studia porównawcze i dalsze badania archeologiczne, na razie można powiedzieć, że hipoteza Golba może stanowić ważny etap w ocenie dotychczasowych badań problematyki qumrańskiej, gdyż wymaga ogólniejszego spojrzenia na odkrycia nad Morzem Martwym oraz integracji dotychczasowych badań.

Niezależnie od tego, czy hipoteza Golba jako taka zostanie przyjęta czy też odrzucona przez świat naukowy, jest godna uwagi ze względu na dwie zasadnicze sprawy: po pierwsze, ze względu na postulat dokładniejszego wyjaśnienia różnicowania pism qumrańskich nie tylko pod względem literackim, lecz także pod względem doktrynalnym; po drugie, ze względu na zwrócenie uwagi na Jerozolimę jako centrum życia duchowego judaizmu przed 70 r. również jeśli chodzi o esseńczyków, co w początkowych badaniach pism qumrańskich było niejednokrotnie pomijane.

1. Esseński charakter osiedla w Chirbet Qumran

Dla weryfikacji hipotezy Golba najważniejszą sprawą jest reinterpretacja badań archeologicznych w Chirbet Qumran i racjonalne wyjaśnienie przekazów autorów starożytnych na temat obecności esseńczyków nad Morzem Martwym. Golb nie pierwszy odrzuca identyfikację mieszkańców Qumran z esseńczykami, wskazując, że osiedle miało charakter twierdzy. Już w 1957 r. przypisanie osiedla w Qumran esseńczykom spotkało się z ostrym sprzeciwem ze strony francuskiego orientalisty H. E. del Medico,²⁰ który uważał Qumran za posterunek wojskowy, a groty nad Morzem Martwym uznał za genizy, gdzie składano wszelkiego rodzaju pisma heterodoksyjne: ebonitów, sadokitów, zelotów i chrześcijan. Hipoteza del Medico nie liczyła się jednak z rzetelnymi studiami przeprowadzonymi nad dokumentami, dlatego została odrzucona i poszła w zapomnienie. Golb nie kwestionuje jednak podstawowych studiów paleograficznych dotyczących samych pism, dlatego jego hipoteza stwarza pewną płaszczyznę dyskusji naukowych.

²⁰ *L'Énigme des manuscrits de la Mer Morte*, Paris 1957.

Innym autorem podważającym badania archeologiczne w Qumran był G. E. Driver,²¹ który mieszkańców Qumran identyfikował z zelotami, a pisma znad Morza Martwego uważał za produkt zelotów z końca I w. po Chr. Również ta hipoteza została odrzucona jako nie licząca się z danymi archeologicznymi.

Najslabszym punktem w hipotezie Golba jest zatem negowanie rzetelności przeprowadzonych badań archeologicznych w Chirbet Qumran pod kierunkiem R. de Vaux w latach 1951—1956. Według de Vaux w Qumran istniało osiedle zbudowane na miejscu dawnego 'Ir Hammelach za Jana Hirkana (135 — 104) i zamieszkałe do 31 r. przed Chr., kiedy miało być opuszczone na skutek trzęsienia ziemi. Odbudowa osiedla na tym samym planie nastąpiła za panowania Archelausa. Zostało ono zniszczone w 68 r. po Chr. W okresie między dwiema wojnami żydowskimi (70 — 132) w Qumran stacjonował rzymski garnizon wojskowy.²²

Wprawdzie nadal jest sprawą dyskusyjną początek osiedla w Chirbet Qumran oraz koniec jego pierwszej fazy,²³ ale związek tego osiedla z esseńczykami zdaje się nie ulegać wątpliwości. Podobny charakter miało osiedle odkryte w 1969 r. w pobliżu En el-Ghuweir, około 15 km na południe od Qumran.²⁴ Z tego wynika, że osiedle w Qumran stanowiło część większego kompleksu osiedli esseńskich na wybrzeżu Morza Martwego. Równocześnie badania archeologiczne przeprowadzone w okolicach En-Geddi stwierdziły, że w czasach rzymskich nie było tam osady, którą można by przypisać esseńczykom, których Pliniusz Starszy wyraźnie umieszcza nad Moczem Martwym.

²¹ *The Judaean Scrolls*, Oxford 1965. Por. ocenę tej hipotezy podaną przez E. Dąbrowskiego, w: *Konfrontacje*, Poznań 1970, s. 319—329.

²² R. de Vaux, *L'Archéologie et les manuscrits de la Mer Morte* (Schweich Lectures 1959), London 1961; tenże, *Manuskrypty z Qumran i archeologia*, w: *Studia biblijne i archeologiczne*, Poznań 1962, 201—223.

²³ Por. E.-M. Laperrousaz, *Qumrân. L'établissement essénien des bords de la Mer Morte. Histoire et archéologie du site*, Paris 1986; tenże, *Problèmes d'histoire et d'archéologie qoumrâniennes: À propos d'un souhait de précisions*, RQ 10(1980), s. 269—291; tenże, *Brèves remarques archéologiques concernant la chronologie des occupations esséniens de Qoumrân*, RQ 12 (1986), s. 199—222.

²⁴ Por. P. Bar-Adon, *Another Settlement of the Judea Desert. Sect at Ein el Ghuweir on the Shores of the Dead Sea*, BASOR 277 (1977), s. 1—25.

Rekonstrukcja historii esseńczyków w Qumran w oparciu o dane archeologiczne i wiadomości z przekazów starożytnych autorów oraz tych pism znalezionych nad Morzem Martwym, których esseński charakter nie budzi wątpliwości (Zwój Świątynny, Reguła Zrzeszenia, Dokument Damasceński i komentarze biblijne typu peszer) jest jednak hipotetyczna. Łączy się bowiem z dziejami całego ruchu esseńskiego, którego nie można sprowadzać do wspólnoty qumrańskiej.

J. T. Milik²⁵ wyróżnia w dziejach wspólnoty qumrańskiej cztery okresy. Za Jonatana (160 — 142) następuje odłączenie się niewielkiej grupy kapłanów i świeckich od oficjalnego judaizmu i przeniesienie się na pustynię. Za Jana Hirkana I (134 — 104) rozpoczyna się dynamiczny rozwój wspólnoty qumrańskiej spowodowany prześladowaniem faryzeuszów. W czasie najazdu Partów na Palestynę w 40 r. przed Chr. osiedle w Qumran zostaje opuszczone i spalone. W okresie panowania Heroda Wielkiego esseńczycy znajdują poparcie u nowego władcy, ale nie uczestniczą w walkach politycznych, lecz dochowują wierności swej postawie izolacji od świata. Po śmierci Heroda Wielkiego esseńczycy powracają do osiedla qumrańskiego, gdzie pojawia się tendencja zelocka, dlatego brali udział w walce przeciw Rzymianom w 68 r. Za taką interpretacją dziejów osiedla esseńskiego opowiada się także J. H. Charlesworth,²⁶ który stwierdza, że esseńczycy przebywali w Qumran przynajmniej od czasów panowania Jana Hirkana I. Mimo to wydaje się słuszny postulat Golba, żeby dokładniej wyjaśnić obronny charakter osiedla w Qumran. Być może, iż osiedle to nie stanowiło w początkach zamierzonego centrum działalności esseńczyków, jak wynikałoby z dotychczasowych publikacji o charakterze popularno-naukowym, lecz raczej jako miejsce wygnania a może nawet na pewien czas uwięzienia pewnej grupy esseńczyków, przynajmniej w czasach hasmonejskich. Wyjaśniałoby to charakter prawny osiedla esseńczyków w Qumran w czasach hasmonejskich i równocześnie jego charakter strategiczny.

Na możliwość osiedlenia esseńczyków związanych z Nauczycielem Sprawiedliwości w charakterze przesiedleńców lub więźniów w Qumran naprowadza nas motyw uwięzienia synów Rechaba w apokryficznym dziele Starego Testamentu doty-

²⁵ Dziesięć lat odkryć..., dz. cyt., 83—103.

²⁶ *The Origins and Subsequent History of the Authors of the Dead Sea Scrolls: Four Traditional Phases among the Qumran Essenes*, RQ 10 (1980), s. 213—233

czącym historii Rechabitów, które doszło do nas w różnych wersjach późniejszych. W wersji etiopskiej pt. *Historia szczęśliwych z czasów Jeremiasza* opowiadanie obejmuje trzy części: opis prześladowań Rechabitów z czasów Jeremiasza przez króla Sedecjasza oraz ich cudowne przeniesienie na wyspę w środku morza, podróż Aleksandra do krainy szczęśliwych oraz podróż mnicha Gerazima na wyspę. Wersja grecka, ujęta jako opowiadanie Zosima, zawiera motyw cudownego przemieszenia Rechabitów na wyspę z więzienia, do którego wtrącił ich król za to, że nie chcieli się wyrzec swego surowego trybu życia. Według J. H. Charleswortha²⁷ tekst o Rechabitach w wersji greckiej został ułożony przed 70 r. po Chr. w Judei. Już Suidas²⁸ identyfikował esseńczyków z potomkami Rechaba, a J. C. Picard²⁹ wysunął hipotezę, że całe opowiadanie etiopskie i greckie o Rechabitach stanowi transpozycję historii esseńczyków z Qumran. Wprawdzie hipoteza Picarda spotkała się z negatywną oceną V. Nikiprowetzky'ego,³⁰ ale sam motyw uwięzienia Rechabitów jest oryginalny i ma na uwadze los kół pietystycznych na terenie Palestyny, podobnie jak motyw uwięzienia trzech młodzieńców w Księdze Daniela (3,8—24). Można więc przypuszczać, że w czasach hasmonejskich osiedle w Qumran miało charakter izolacji pewnej grupy esseńczyków, a w okresie późniejszym centrum różnych ugrupowań esseńskich na doroczne spotkania.³¹

2. Zróżnicowanie pism z grot nad Morzem Martwym

Pisma qumrańskie zawierają niewątpliwie dość zróżnicowany księgozbiór religijny, który nie może być wyrazem doświadczenia religijnego jedynie mieszkańców osiedla w Qumran. T. H. Gaster³² stwierdza nawet, iż nie ma żadnego

²⁷ *The Pseudepigrapha and Modern Research with a Supplement*, Ann Arbor 1981, s. 223—228. Tekst grecki wydał J. H. Charlesworth, *The History of the Rechabites*, Vol. 1: *The Greek Recension* (Texts and Translations 17, Pseudepigrapha Series 10), Chico 1982.

²⁸ *Suidae Lexicon* (Lexicographi graeci I/2), Leipzig 1931, s. 422.

²⁹ *L'Histoire des Bienheureux du temps de Jérémie et la Narration de Zosime*, w: *Pseudépigraphes de l'Ancien Testament et manuscrits de la Mer Morte*, éd. M. Philonenko, Paris 1967, s. 27—43.

³⁰ *Pseudépigraphes de l'Ancien Testament et manuscrits de la Mer Morte*, REJ 128 (1969), s. 22—38.

³¹ Por. T. H. Gaster, *The Dead Sea Scriptures*, Garden City 1976, s. 549.

³² Dz. cyt., s. 72.

dowodu, że którekolwiek dzieło znad Morza Martwego zostało napisane w Qumran lub dla mieszkańców Qumran. Dlatego sądzi on, podobnie jak Golb, że pisali je nonkonformiści, a qumrańczycy adoptowali te teksty dla własnych celów.

Jedną czwartą tekstów qumrańskich to księgi kanoniczne Starego Testamentu, będące duchowym dziedzictwem szerszych kręgów żydowskich i stanowiące element judaizmu normatywnego. Niektóre pisma typowo esseńskie, jak *Księga Henocha*, pochodzą z okresu przed osiedleniem się esseńczyków w Qumran. Natomiast tak charakterystyczne pisma qumrańskie, jak *Dokument Damasceński*, *Reguła Zrzeszenia* czy *Reguła Wojny* mają charakter złożony i zawierają przeróbki wcześniejszych dokumentów. Dość jednolity charakter mają komentarze tekstów biblijnych (pešarim), ale reprezentują one późną fazę essenizmu qumrańskiego. Zauważa się w nich ustalanie własnej tożsamości w nawiązaniu do historii wspólnoty qumrańskiej i działalności Nauczyciela Sprawiedliwości. W całości da się jednak w zbiorze qumrańskim wyodrębnić znaczną grupę pism, które są ze sobą spokrewnione i reprezentują w jakiś sposób ideologię esseńską. Dlatego słuszną wydaje się interpretacja tego faktu, że pisma te reprezentują różne fazy rozwoju essenizmu albo raczej wiele nurtów typu esseńskiego.

Poza treścią pism również inne czynniki przemawiają za esseńskim, a nie świątynnym charakterem księgozbioru qumrańskiego. Filon z Aleksandrii mówi o terapeutach, że w domach posiadali nie tylko księgi Pisma Świętego, lecz także inne pisma.²³ W żydowskich i chrześcijańskich przekazach o Henochu istotnym elementem jest tradycja, że ten patriarcha był pisarzem. Postać Henocha ściśle jest związana z ruchem esseńskim, stanowiąc niejako jego symbol. 1 Hen 74,2 mówi o spisywaniu wizji przez Henocha, a 1 Hen 82,1 o przekazaniu przez Henocha ksiąg swemu synowi Matuzalemowi, które zostały przeznaczone dla wszystkich ludzi. W słowiańskiej *Księdze Henocha* znajduje się tradycja, że Henoch napisał 366 ksiąg (68,2 w wersji dłuższej). Józef Flawiusz (BJ 2,8,7), a za nim Porfiriusz²⁴ przekazują wiadomość, że esseńczycy zobowiązywali się przysięgą, iż będą przechowywać i szanować księgi własnego stowarzyszenia, jak imiona aniołów. Te informacje dają podstawę do przypuszczenia, że

²³ *De vita contemplativa*, s. 28—30.

²⁴ *De abstinentia* 4, 13. Por. J. Sulowski, *Porfiriusz i jego filozofia religii*, *Rocznik Teologiczny ChAT* 7 (1965), s. 357—404, zvl. s. 383. 402.

esseńczycy byli zainteresowani pisaniem i kopiowaniem ksiąg, a także że istniały księgozbiory esseńskie. Według Gastera³⁵ w Qumran znajdowała się centralna biblioteka esseńska, w której przechowywano księgi nie tylko wspólnoty qumrańskiej, lecz także księgi z innych ośrodków esseńskich.

3. Zwój miedziany (3Q15)

Przy interpretacji zwoju miedzianego uczeni natrafiają na dwa rodzaje trudności. Pierwszą trudnością jest odczytanie tekstu zwoju, a drugą trudność nastęca interpretacja danych. Różnice w odczytywaniu tekstu, jakie zachodzą między oficjalną wersją dokonaną przez J. T. Milika a wersją dokonaną przez J. M. Allegro mogą stanowić ilustrację problemu właściwego odcyfrowania tego niezwykłego tekstu.³⁶ Natomiast jeśli chodzi o interpretację tekstu można wskazać kilka hipotez. Obok interpretacji tekstu jako fikcji literackiej podanej przez Milika, już Dupont-Sommer traktował ten dokument jako realny spis majątku esseńskiego ukrytego w 68 r.

Golb opowiada się za realistyczną interpretacją zwoju miedzianego jako spisu skarbów świątyni jerozolimskiej ukrytych w różnych rejonach w pobliżu Jerozolimy w czasie wojny żydowskiej. Ale już przed Golbem za spis majątku świątyni jerozolimskiej uznawali zwój między innymi K. G. Kuhn i C. Rabin.³⁷ Jednak przeciwko takiej interpretacji przemawia wiadomość podana przez Józefa Flawiusza o skarbach zabranych przez Rzymian (np. BJ 6.8.3) oraz, że Rzymianie niszcząc w 70 r. świątynię, podpalili także „skarbiec, który zawierał niezliczone mnóstwo pieniędzy oraz niemniej szat i innych kosztowności, krótko mówiąc — całe bogactwo Żydów, gdyż zamożniejsi złożyli tu swoje mienie” (BJ 6.5.2). Stąd Allegro uważa zwój miedziany za spis majątku ukrytego przez zelotów.

Za autentycznością zwoju miedzianego opowiedział się ostatnio także B. Pixner,³⁸ który przypisuje jednak ten dokument esseńczykom. Analizując nazwy miejsc ukrycia skarbów

³⁵ Dz. cyt., s. 459.

³⁶ Por. G. Vermes, *The Dead Sea Scrolls in English*, Harmondsworth 1962, s. 248—250.

³⁷ Por. G. Vermes, dz. cyt., s. 250.

³⁸ *Unravelling the Copper Scroll Code. A Study on the Topography of 3Q15, RQ 11* (1983), s. 323—361.

Pixner wskazał pięć miejscowości skupiających się wokół domniemanego obozu esseńskiego w Jerozolimie. Autentyczność miejsc związanych z działalnością esseńczyków zdaje się wskazywać na esseńskie pochodzenie dokumentu, ale nie jest to jeszcze dowód, że dokument zawiera spis rzeczywistych skarbów esseńskich. Dość przekonująca wydaje się bowiem hipoteza Gastera,³⁹ według którego zwój miedziany zawiera szacunek skarbów świątyni Salomona, zburzonej przez Babilończyków w 586 r., oparty na ówczesnych legendach. Dokument byłby przeznaczony do podnoszenia na duchu tych ludzi, którzy oczekiwali rychłego przywrócenia dawnej świetności świątyni. Jako podstawę takiej interpretacji przytacza on następujące dane:

a. W żydowskiej legendzie dotyczącej ukrycia świętych naczyni w różnych miejscach Babilonii znajduje się wyraźne stwierdzenie, że niejaki Szimur Leiwita i jego towarzysze, odpowiedzialni za dokonaną operację, wypisali na tablicy miedzianej naczynia z pierwszej świątyni, które były w Jerozolimie i innych miejscach świętych.

b. Józef Flawiusz podaje (Ant. 18,4,1—2), że za rządów Poncjusza Piłata jakiś oszust obiecywał Samarytanom pokazać święte naczynia, które Mojżesz miał zakopać na górze Garizim. Ale Piłat przy użyciu wojska rozproszył tłum, który zebrał się w Tiratanie, zapewne w przekonaniu o rzeczywistości ukrytego skarbu. W tym świetle odczytywany zwój miedziany z Qumran (3Q15) zawierałby opis skarbów z dawniejszych czasów, które w przekonaniu autora lub autorów zwoju miały być rzeczywiście ukryte.

4. Obóz esseński w Jerozolimie

Golb łączy pisma qumrańskie z Jerozolimą i dlatego neguje ich esseński charakter. Ale pochodzenie esseńskie księgozbioru znad Morza Martwego zdaje się być już sprawą pewną. Przemawiają za tym nie tylko dowody z badań archeologicznych i paleograficznych, ale także porównanie treści pism z przekazami starożytnych autorów o esseńczykach.⁴⁰ Natomiast niezamierzoną zasługą Golba może być zwrócenie uwagi na Jerozolimę w powstawaniu pism qumrańskich. Zarów-

³⁹ Dz. cyt., s. 533—536.

⁴⁰ Por. D. Dimant, *Qumran Sectarian Literature*, w: *Jewish Writings of the Second Temple Period*, ed. M. E. Stone, Assen 1984, s. 483—550, zwł. s. 485—487.

no najwcześniejsze pisma esseńskie, które powstały przed odłączeniem się grupy qumrańskiej, jak również ostatnie pisma podające wizję nowej Jerozolimy związane są w jakiś sposób ze świątynią jerozolimską. Początkowa działalność Nauczyciela Sprawiedliwości, z którym łączy się ruch qumrański, najprawdopodobniej była związana ze świątynią jerozolimską.

Zarówno z przekazów pisemnych, jak również z badań archeologicznych wynika, że w Jerozolimie istniał także ośrodek esseński. Badania archeologiczne B. Pixnera⁴¹ dowodzą, że centrum esseńskie znajdowało się w południowo-zachodniej części starożytnej Jerozolimy. Na cmentarzu protestanckim, około 180 m od budowli Wieczernika dało się bowiem zidentyfikować Bramę Esseńską, znaną z przekazu Józefa Flawiusza (BJ 5,4,2), przez którą było wejście do obozu esseńskiego. W obozie esseńskim znajdowały się urządzenia do obmyć rytualnych podobne do urządzeń w Qumran. Również podobnie jak w osiedlu w Qumran, sadzawka do obmyć rytualnych znajdowała się na zewnątrz obozu, którą Pixner identyfikuje z Birket es-Sultan. Na północ od tej sadzawki znajdowały się latryny esseńczyków, o których mówi *Zwój Świątynny* (46, 13—16).⁴² Według Pixnera latryny znajdowały się na placu nazwanym przez Józefa Flawiusza *Bethso*, a w zwoju miedzianym (3q15) rejonem *Sô* (ha-św').

Dla późniejszego rozwoju wspólnoty esseńskiej w Jerozolimie duże znaczenie miało sąsiedztwo wspólnoty chrześcijańskiej na Syjonie, obejmującej krewnych Jezusa i Hebrajczyków pod kierownictwem Jakuba Młodszeo, którego pochodzenie z dynastii Dawida konkretyzowało, zdaniem Pixnera, nadzieje esseńczyków.⁴³ Przyłączenie się znacznej części esseńczyków (w Dz 6,7 nawrócenie kapłanów) do wyznawców Chrystusa w Jerozolimie wpłynęło także na formację Kościoła jerozolimskiego po rozproszeniu się i wyemigrowaniu z Jerozolimy chrześcijan „hellenistów”.

⁴¹ *An Essene Quarter on Mount Zion?*, w: *Studia Herosolymitana I* (Studium Biblicum Franciscanum. Collectio Major 22), Jerusalem 1976, s. 245—284; *Sion II*, „*Nea-Sion*”. *Topographische und geschichtliche Untersuchung des Sitzes der Urkirche*, „*Das Heilige Land*” 11 (1979), s. 3—13; *Das Essenerquartier in Jerusalem und dessen Einfluss auf die Urkirche*, „*Das Heilige Land*” 13 (1981), s. 3—14.

⁴² Por. W. Tyloch, *Zwój Świątynny* (część trzecia), „*Euhemer*” 28, 2 (1984), s. 12—16.

⁴³ Według R. H. Eisenmana, Jakub Młodszy stanowi centralną postać dokumentów qumrańskich. Stara się on wykazać to w dziele pt. *James the Just in the Habakkuk Peshet* (Studia Post-Biblica 35), Leiden 1986.

5. Biblioteka esseńska znad Morza Martwego a Jerozolima

Jedną z najważniejszych spraw w aktualnych badaniach problematyki qumrańskiej jest ustalenie relacji między essenizmem a judaizmem normatywnym⁴⁴ w różnych okresach historii esseńczyków, co wymaga najpierw ustalenia relacji między esseńczykami w Jerozolimie i w Qumran. Esseńczycy jako odrębny nurt judaizmu o charakterze pietystycznym wyłonili się na pewno przed osiedleniem się w Qumran. Z analizy dokumentacji esseńskiej w Qumran wynika, że ruch ten stanowi przedłużenie działalności reformatorskiej Ezdrasza i Nehemiasza. M. Smith⁴⁵ stwierdza, że już reforma Ezdrasza i Nehemiasza miała charakter sekciarski, ale w ówczesnych warunkach historycznych nie przybrała form organizacyjnych sekty. Trwają dyskusje nad miejscem i czasem wyłonienia się essenizmu jako sekty w znaczeniu socjologicznym poświadczonej przez *Dokument Damasceński*. Dyskutuje się bowiem nad miejscem i czasem powstania tego dokumentu.⁴⁶ J. Murphy-O'Connor, idąc za W. F. Albrightem⁴⁷ przypuszcza, że essenizm powstał w Babilonii, a najstarszą formą kodyfikacji essenizmu babilońskiego jest tzw. *Memorandum w Dokumentcie Damasceńskim* (6,2—8,3).⁴⁸ Przybycie esseńczyków do Palestyny łączy on ze zwycięstwem Judy Machabeusza w 165 r. Zapewne miejscem działalności esseńczyków po przy-

⁴⁴ D. M. Rhoads (*Israel in Revolution: 6—74 C. E.*, Philadelphia 1976, s. 32) uważa, że przed 70 r. po Chr. nie było normatywnego judaizmu. Słuszniej jednak M. Smith (*The Dead Sea Sect in Relation to Ancient Judaism* NTS 7, (1961), s. 347—360, na s. 356) stwierdza, że przed zburzeniem świątyni judaizm normatywny na terenie Palestyny obejmował trzy główne elementy: Prawo, świątynię i zwyczajnych Żydów, prosty lud, który nie należał do żadnego stronnictwa. Wyrzcił to arcykapłan Szymon Sprawiedliwy w słowach: „Świat stoi na trzech rzeczach: na Prawie, służbie świątynnej i na dziełach miłosierdzia” (Abbot 1, 2).

⁴⁵ Art. cyt., s. 355—357.

⁴⁶ Por. H. Bartke, *Literaturbericht über Qumran VIII Teil. Die Damaskusschrift* CD, ThRu 39 (1974), s. 189—221; P. R. Davies, *The Damascus Covenant. An Interpretation of the „Damascus Document”*, Sheffield 1983; J. Murphy-O'Connor, *The Damascus Document Revised*, w: RB 92 (1985), s. 223—246.

⁴⁷ Od epoki kamiennej do chrześcijaństwa, z ang. przeł. E. Zwolski, Warszawa 1967, s. 302. W j. ang. książka ukazała się w 1940 r., a więc przed odkryciem pism qumrańskich.

⁴⁸ J. Murphy-O'Connor, art. cyt., s. 224 nn. Swoje poglądy na temat pochodzenia esseńczyków wyłożył autor w art. *The Essenes and their History*, w: RB 81 (1974), s. 215—244.

byciu do Palestyny była Jerozolima. Oprócz ksiąg biblijnych esseńczycy mieli już własną literaturę, do której należały utwory z cyklu Henocha i z cyklu Daniela. Poparcie dane Machabeuszom i zaangażowanie się w odnowie kultu jerozolimskiego związało esseńczyków z arcykapłanem sprawującym władzę po Alkimosie w latach 159 — 152, którego źródła z kręgów machabejskich pominęły milczeniem.⁴⁹ Działalność tego arcykapłana, którego wielu uczonych identyfikuje z Nauczycielem Sprawiedliwości z pism qumrańskich, w początkowej fazie miała charakter oficjalny i stanowiła element judaizmu normatywnego. Przypuszczalnie od niego pochodzi z tego okresu redakcja *Księgi Daniela* ze źródeł esseńskich.⁵⁰ Dlatego księga ta funkcjonowała nie tylko jako pismo esseńskie, lecz także jako księga kanoniczna.

Działalność sekciarska Nauczyciela Sprawiedliwości w znaczeniu doktrynalnym zaczyna się dopiero po odłączeniu się od kultu świątynnego, co nastąpiło po 152 r., kiedy władzę arcykapłańską przejął Jonatan, albo jeszcze później, kiedy Judea uzyskała niepodległość za rządów Szymona i ogłoszono go arcykapłanem (1 Mch 14,41). Po odłączeniu się grupy esseńczyków z Nauczycielem Sprawiedliwości od judaizmu świątynnego i wyjściu na pustynię, część esseńczyków pozostała zapewne w Jerozolimie. Z komentarzy biblijnych znalezionych w Qumran wynika, że nie wszyscy esseńczycy popierali Nauczyciela Sprawiedliwości (por. 1QpHab 5,9—12; DD 20,22; 4QpNah fr. 3—4,4,1). Józef Flawiusz suponuje działalność esseńczyków w Jerozolimie za czasów hasmonejskich, gdy mówi o Judzie esseńczyku i jego uczniach (Ant. 13,11,2). Dokument Damasceński (12,1) sugeruje, że w Jerozolimie istniała znaczna grupa mężczyzn należąca do Nowego Przymierza. Może właśnie ta grupa, a nie qumrańczycy, stanowiła celibatariuszy znanych z przekazów starożytnych autorów, a więc surowszy odłam esseńczyków żyjących w łączności ze świątynią jerozolimską. Wiadomość Józefa Flawiusza (Ant. 15,10,6), że Herod Wielki darzył specjalnymi względami esseńczyków dotyczy zapewne głównie grupy przebywającej w Jerozolimie, która wówczas doszła do rozkwitu. Przypuszczalnie za czasów Heroda Wielkie-

⁴⁹ Por. H. Burgmann, *Die umstrittene intersacerdotium in Jerusalem 159 — 152 v. Chr.*, JSJ 11 (1980), s. 135—176.

⁵⁰ Por. J. C. Trever, *The Book of Daniel and the Origin of the Qumran Community*, BA 48 (1986), s. 80—102.

⁵¹ Zob. B. Pixner, *An Essene Quarter on Mount Zion?*, w: dz. cyt., s. 267 n.

go nastąpiła ściślejsza więź między odłamem qumrańskim a ośrodkiem esseńskim w Jerozolimie. To dało początek rozszerzaniu się essenizmu po całej Palestynie i na diasporze. Właśnie ten drugi okres, który można nazwać okresem ekspansji essenizmu, cechuje zwrot do tekstów biblijnych oraz reinterpretacja dawniejszych tekstów esseńskich i historii wspólnoty qumrańskiej.

Studium ksiąg biblijnych miało na celu szukanie własnej tożsamości nie tylko w stosunku do innych ugrupowań żydowskich i do historii poprzedniej, ale także w stosunku do grup esseńskich. Odbudowanie za Archelausego osiedle w Qumran mogło być odtąd traktowane jako skryptorium i centralny księgozbiór esseńczyków z całej Palestyny, ale większość dzieł w dalszym ciągu mogła powstawać w Jerozolimie. Ośrodek jerozolimski jest bowiem traktowany jako początek wojny eschatologicznej w *Regule Wojny*. Relację ośrodka jerozolimskiego do innych grup chasydejskich określa tzw. apostoł do Syjonu, wskazujący Syjon jako centrum wszystkich, którzy przygotowują się na dzień zbawienia.⁵¹ Być może, iż ośrodek esseński w Jerozolimie miał jeszcze bogatszą literaturę, zwłaszcza pisma nastawione na propagandę w środowisku hellenistycznym, które częściowo zostały zachowane w różnych kościołach chrześcijańskich jako apokryfy Starego Testamentu.

PODSUMOWANIE

Podsumowując te refleksje związane z hipotezą Golba należy przyznać, że wiele spostrzeżeń profesora Instytutu Orientalistycznego z Chicago jest godnych głębszych studiów. Nie ma jednak potrzeby kwestionowania esseńskiego charakteru rękopisów znad Morza Martwego. Niezależnie od tego, czy te rękopisy powstawały w Qumran, gdzie niewątpliwie znajdował się ośrodek esseński, czy też w Jerozolimie, gdzie również istniał znaczny obóz esseński, wszystko wskazuje na to, że księgozbiór znad Morza Martwego w całości pochodzi od esseńczyków. Natomiast nowa hipoteza na temat pochodzenia pism znad Morza Martwego z Jerozolimy wskazuje, że problem interpretacji manuskryptów z Qumran jest bardziej złożony, niż wynikałoby to z niektórych ujęć publicystycznych, a ich znaczenie wykracza poza ramy dokumentacji poglądów sekciarskich jednego z ugrupowań żydowskich z czasów Chrystusa.

Nouvelle hypothèse concernant l'origine des manuscrits de la région de la mer Morte

Résumé

L'auteur de l'article analyse l'hypothèse de N. Golb, d'après lequel, les manuscrits trouvés dans les grottes au bord de la mer Morte, constituent une partie de la bibliothèque du temple de Jérusalem, cachée au cours de la guerre juive, contre les Romains, en 68 après J.-C. En soumettant cette hypothèse à la critique l'auteur arrive à la conclusion que tout en étant fort discutable, elle mérite pourtant son attention, si on prend en considération la demande de l'explication plus approfondie de la diversité des textes de Qumrân, et celui de la présentation des rapports entre les manuscrits de la région de la mer Morte, et de Jérusalem. Il n'est tout de même pas nécessaire de mettre en question l'origine essénienne des écrits des bords de la mer Morte, pour élucider ce problème. Il faut cependant prendre en considération non seulement le développement historique de l'essénisme, mais aussi son héritage culturel commun aux autres groupements juifs.

Ce qui laisse cependant le mérite involontaire de Golb, c'est l'accentuation du rôle de Jérusalem dans le processus de l'élaboration des écrits de Qumrân. Les documents écrits aussi bien que les dernières recherches archéologiques (B. Pixner), prouvent qu'à Jérusalem, existait aussi un centre essénien. Le rouleau de cuivre (1Q15) semble rester en relation étroite avec le centre essénien de Jérusalem.

Stanisław Mędala